

KI mit TUD?

Az irodalom, a szociográfia és a szociológia hasznáról vagy káráról

A magyar szociológia, illetve szociográfia története, de jelene is sokszor válságtörténetként íródik le. Gyakorta merül fel a kérdés, vajon e műfajok tudnak-e érdemlegeset mondani múltról és jelenről, arról, amit általában a „valóságnak”, az „életnek” nevezünk (hovatovább jóslatokba bocsátkozni, de itt és most ez érdektelen). Menetrendszerűen felmerülő vád az is, hogy a magyar irodalom is válságban van, nem mond semmi „érvényeset”, „valóságosat” a magyar társadalomról, nyelvi bravúrokon kívül semmire sem képes, ha akad egy-egy remekmű, a java ócska játszadozás a szavakkal.

Mégis, itt azt vizsgáljuk meg, hogy a magyar irodalom tud-e inspirációt adni a szociológusoknak, olyan témákat mutatva fel, amelyek akár tabunak is számíthatnak. Hozzá tudott és tud-e járulni a történelmi emlékezet formálásához? Továbbá vázlatosan áttekintjük, milyen érintkezési pontjai voltak a társadalomtudományoknak, azon belül is a szociológiának a szociográfiával, illetve a magyar irodalommal, és egészében a politikával is, s e szakmák művelői milyen szerepet szántak maguknak. Annak fényében is, hogy gyakoriak a vádak a mindenkori a politikum részéről, hogy a bölcsészettudományok, a művészetek haszontalanok. Egykor a szociológiát és a szociográfiát veszélyesnek is tartották megfogalmazott kritikája miatt (előbbit burzsoá áltudománynak), amit ellenőrizni kell, de az írók esetében is régi-új vád, hogy a magyar valósággal nem foglalkoznak, azt nem ismerik, ráadásul egyre jelentéktelenebb az értelmiségi mezőben betöltött szerepük. Mi sem jellemzőbb, hogy egyik, külföldön is igen neves írónkról mondogatják, hogy jó volna, ha már egyszer felülne a négyes-hatos villamosra, esetleg akár Csepelre is kinézhetne – miközben olykor egy-egy publicisztikája nagyot robban.

Hol válság van, ott válság van

Legutóbb a filozófus-publicista Tamás Gáspár Miklós bírálta a mai magyar irodalmat: „Az 1980-as években hat hónap alatt több jelentős irodalmi mű jelent meg, mint a rendszer-

váltás óta eltelt negyedszázadban összesen.”¹ Ez esetben nem marginális kérdés, hogy miképpen lehet irodalmi művek esetében a „jelentős” szót operacionalizálni. Hiszen a példányszám nem csak az olvasási szokások megváltozása miatt nem mérvadó, hanem azért sem, mert 1990 előtt, a szocializmus idejében az állam egyes írókat favorizálva a műveket (és a folyóiratokat is) úgy dotálta, hogy azok több százezres példányszámban is megjelentek, miközben áruk is alacsony volt. Később viszont az állam egyre jobban kivonult a kultúra támogatásából (ami ráadásul részben a szerencsejátékokból befolyó – csökkenő – összegekhez kötött), s így tesz kényszerűségből a Nemzeti Kulturális Alap is, amelynek egyre inkább csökkent az autonómiája is. Függetlenül attól, hogy baloldali, liberális vagy jobboldali konzervatív kurzusról volt/van-e szó (e kifejezések pedig egyre nehezebben értelmezhetőek a magyar politikában), már a rendszerváltás óta felmerült, hogy „túl sok a filozófus”, a bölcsezt, nem kommunikációs szakot végzősökre van szükség, hanem mérnökökre és szakmunkásokra. De ennek megvan a hagyománya – a szocializmusban egyes, egyébként baloldali filozófusokat üldöztek el külföldre, mint Heller Ágnes vagy Vajda Mihályt. 2011-ben pedig újabb „filozófusbotrány” tört ki: ha a filozofálásnak csak ceruza meg papír kell, vajon mire költöttek el milliárdokat a jeles bölcsezt? Végül a vizsgálat nem mutatott ki semmiféle visszaélést. A botránynak nemzetközi visszhangja is volt, például Jürgen Habermas is tiltakozott azon baloldalinak, liberálisnak is mondható bölcsezt elleni hajsza ellen, akik már a szocializmusban sem a rendszer kedvencei, sőt, ellenzékiek voltak.

A téma tehát örök: egyfelől egyesek szerint ezek a tudományágak vagy művészetek mit sem érnek, vagy éppen újra válságban vannak. A krízisdiskurzus állandó jellemzőjének mondható ezen életrészeknek, gyakorlatilag függetlenül attól, hogy a gazdaság milyen állapotban van.

De visszatérve az irodalomhoz: hogy régen minden jobb volt, azt nem csak Tamás Gáspár állítja, hanem a magyar irodalom egyik doyenje, a 85 éves Réz Pál is egy 2014-es interjújában (aki szintén aligha mondható konzervatív jobboldalinak). Az általa főszerkesztett *Holmi* című irodalmi folyóirat épp 2015-től szűnt meg, de nem csak pénzügyi okokból, hanem mert Réz, illetve szerkesztő kollégái úgy látták, nincs értelme folytatni, s olyan fiatalokat sem látnak, akiknek átadhatták volna az épp 1989-ben, a rendszerváltáskor induló lapot. Réz szerint e 25 évben publikáltak fontos műveket, de az eszményüknek tekintett *Nyugat* című folyóirat (1908–1941) színvonalát nem érték el sosem, sőt, Tamás Gáspár Miklós véleményét megelőlegezve úgy vélte, hogy: „Furcsa, hogy a kommunizmusban több jelentős író alkotott, mint a szabad időkben.” Ki kell emelni, hogy szerinte „a jó magyar irodalom zöme baloldali, szükségszerű, hogy a lapnak több a baloldali szerzője, mint a jobboldali, de azért az is van.”² És e mondat kiválóan jellemzi, hogy a magyar irodalmi mező mennyire beágyazódik a politikaiba, illetve hogy egy szerkesztő-irodalomtörténész ezt mennyire magától értetődőnek tartja. Amiből az is következik, a magyar irodalmi mezőben mindenkor elvárás a politizálás, de legalább a politikai színvállás, ami „a másik oldalon” viszont megbélyegzésként jelenik meg.

Tamás Gáspár Miklós cikke után a *Magyar Narancs* hetilap internetes oldalán többeket megkérdeztek a kérdéstről. Jellemző, hogy az idősebb írók, irodalomtörténészek inkább egyeztek vele és Réz Pállal, kiemelve, hogy ugyan 1990 után is születtek jelentős művek, de azokat olyanok írták, akik már 1990 előtt is fontos műveket alkottak, mint Esterházy Péter, Nádas Péter, Spiró György vagy Kertész Imre (bár utóbbi regényét, a *Sors-talanságot* azután fedezték fel a magyar olvasók, miután 2002-ben megkapta érte a Nobel-díjat). Először 1975-ben adták ki a holokausztot egy 15 éves fiú szemszögéből ábrázoló művet, de akkor visszhangtalan maradt, ahogyan a magyar hatóságok és lakosság tevételes szerepe a zsidók deportálásában és kifosztásában is tabu téma volt. Ma már nem az, ám a holokauszt emlékévében, 2014-ben a magyar kormányzat olyan szobrot állíttatott – szintén szakmai viták, de civilek tiltakozások közepette is –, amelynek üzenete, hogy a holokausztért nem a magyarok a felelősek, hanem az országot 1944. március 19-én megszálló németek.

És még egy új, tipikus vélemény az egyik legrangosabb magyar könyvkiadó, a Magvető lemondott vezetőjétől, Morcsányi Gézától, aki szerint a szépirodalom társadalmi hatása egyre kisebb, s ennek oka: „a felvilágosodás vége, a multikulturalizmus újabb keletű

válsága, nálunk, Kelet-Európában a szocializmusból hozott népművelési igény megszűnése, vagy éppen a technológiai forradalom, amely egyszerre demokratizálta és profanizálta a kultúrát”; s általában is az értelmiség társadalmi szerepe már megszűnőfélben van.³

Am a neves magyar társadalomtörténész, Gyáni Gábor viszont úgy látja, hogy miközben a nyilvánosságban a *public history* az uralkodó, azaz olyan történészek uralják a terepet, akik propagandisták és ideológusok, semmint történészek (azaz áltudományt művelő köklerek), addig: „Nem feledkezhetünk meg végül a történelem történeteit a történészek történelménél élvezhetőbb (átélhetőbb) módon elbeszélő szépirodalomról. A történelmi regény ráadásul újból reneszánszát éli hazánkban.” Szerinte a jó történelmi regény jobban is lázba tudja hozni a nagyközönséget, de még az intellektuális közéletet is: „kiemeli a szorosan a történelmi időhöz kötött élet eseményeiből a tartósan előforduló (ismétlődő) helyzeteket, a velük kapcsolatos tapasztalatokat, és a ráismerés élménye révén tudatosíthatja az olvasóban azok időszzerűségét”.⁴ Gyáni több ilyen szerzőt, illetve regényt is kiemel, bár ezek egy része a 20. század előtti időkkel, sőt, a római korról foglalkozik, mint Spiró György *Fogság* című regénye, de Závada Pálra is utal, akiről később még lesz szó.

Szerepzavarok és szerepkeresés

A magyar irodalom történetében állandó téma, mi az író feladata. A 19. században, a romantikus nacionalizmus korában magától értetődő volt, hogy az író, a költő feladata, hogy *vezesse népét tűzön-vízen át*, ahogyan azt a korszak leghatásosabb költője, Petőfi Sándor énekelte meg 1847-ben, a magyar polgári forradalom kitörése, 1848. március 15-e előtt. Hogy a magyar írónak kötelessége részt vennie a valóság feltárásában, az valójában máig, politikai rendszertől függetlenül aktuális feladat – így volt az I. világháború után, amikor az ún. baloldali népi írók egy része járta a falvakat és írt szociográfiákat (de jobboldaliak is akadtak köztük), a nemzetet féltve, annak hanyatlását tárva fel, a gyerekek éhezésétől kezdve az egykézésig. De a szocializmus elkötelezett írói is igyekeztek aktuálisak lenni, és noha a magyar irodalomban is létrejött olyan irányzat, amely az esztétikumot mindig is a politikum fölé helyezi, a magyar író ma is – annak ellenére, hogy egyre inkább kiszorul a széles nyilvánosságból és véleményére egyre kevésbé kíváncsi a nagyközönség – hangot ad véleményének. Sőt, egykor a kor egyik, ha nem a legnépszerűbb, legjelentősebb írója, Mikszáth Kálmán nem csak az újságírók egyesületének elnöke volt (1896–99), de 1887-től élete végéig országgyűlési képviselő is. Ahogyan a korszak másik leghatásosabb, legközkedveltebb írója, Jókai Mór is képviselő volt, s a '48-as forradalomban is fontos szerepe volt Petőfi mellett.

Az írók nem maradhattak ki a szocialista éra országgyűléséből sem – miután az 1956-os forradalom kiobbantásában is jelentős volt a szerepük –, és a nyolcvanas évektől a tabuk ledöntésében is élen jártak, bár nem pusztán a diktatúra leleplezésében. Hanem a nyílt antiszemitizmus felélesztésében is: Csurka István író a magyar nemzeti radikalizmus megteremtőjének mondható, az ezen eszméket a parlamentben hirdető, Magyar Igazság és Élet Pártja elnöke is volt 1993-tól. Csoóri Sándor 1991-es, hírhedt esszéje, a *Nappali bold* szintén nagy sajtóvisszhangot kapott, amelyben felélesztette a nyilvánosságban a régi összeesküvés-elméletet, ti. hogy a zsidók uralják a magyar közéletet.

A rendszerváltás előtt és kezdeti szakaszában az írók mellett kiemelkedő szerepet játszottak a történészek, filozófusok és szociológusok is. A szabad Magyar Köztársaság első elnöke az író Göncz Árpád lett, sokan közülük állami hivatalvezetők, nagykövetek, parlamenti képviselők lettek. Kétségtelen, hogy két évtizede fokozatosan háttérbe szorultak az írók is a társadalomtudósokkal, bölcsészekkel egyetemben, ma az eleve politikusoknak készülő uralják a politikai mezőt az új oligarchákkal szövetkezve (akad író, aki kleptokráciának nevezte ezt az új rendszert⁵). Legutóbb 2010 és 2013 közt csak egy író került be a parlamentbe 30 hónapra, Kukorelly Endre, ám *Országházi divatok*⁶ című, naplójellegű önéletrajzából kevésbé ismerjük meg úgy a parlament, a politika világát, mint Jókai vagy Mikszáth, gyakran vitriolos, leleplező típusú munkáiból. De annál többet tudhatunk meg ar-

ról, hogy a magyar politikusok mennyire a futball örültjei; hogy a nagy, nemzetközi meccsek közvetítése során gyakorlatilag kiürül az országgyűlés háza, ami egyszersmind jó fokmérője a demokrácia állapotának is.

De hová álljanak a szociológusok?

Hogy a magyar irodalom, a társadalomtudományok, ezen belül a történelemtudomány, az antropológia vagy éppen a szociológia válságban van-e, itt mi most nem tisztünk eldönteni. Ám mint az irodalom esetében is láthattuk, a kérdés folyamatosan napirenden van, miközben ezt lemérni, összehasonlítani lehetetlen feladat, és csak sommás kijelentések tehetők, amelyek sem nem ellenőrizhetők, sem nem cáfolhatók. Ez az irodalom, a művészetek esetében különösen igaz és értelemszerű: amit ma remekműnek tartunk, meg lehet, évek múltán unalmas műalkotássá válik; vagy fordítva. A kérdés inkább arról az oldalról közelíthető meg, hogy a magyar írók mit nem írtak meg, vagy ha megírták, milyen mélységben, minőségben tették ezt, mely témákat kerülték el. Alant pozitív példákat hozunk fel majd arra, hogy tarthatatlan ama többször, több helyütt elhangzott vád, hogy a magyar írók 1990 után nem tudták megírni a rendszerváltás időszakát, vagy nem írnak a súlyos társadalmi problémákról (ennek előzménye, hogy a nyugati íróktól pedig az 1956-os forradalom „nagyregényét” kérték számon).⁷ S csak jelzésszerűen utalunk arra is, hogy a Kádár-érában is megvolt a „kettős beszéd” lehetősége, vagy a tabukról való (felemás) beszéd, a történelmi – akár kollektív – felelősség lehetősége, amire jó példa Cseres Tibor *Hidég napok* című regénye (1964), illetve az abból készült film Kovács András rendezésében (1966), mely az újvidéki razzizáról, a magyar honvédek és csendőrök újvidéki/dél-bácskai, 1941-es népiirtásáról szól.

W. G. Sebald 1997-es előadásaiban⁸ épp a másik oldalról nézte meg, mit nem, avagy mit milyen silány minőségben írtak meg a német írók a II. világháború után. Sebald annak okát kereste, vajon a német írók gyakorlatilag miért feledkeztek el arról, hogy a háború alatt a szövetségesek német városokat bombáztak szét, noha ennek sem erkölcsi, sem racionális oka nem volt katonai szempontból. Hatszázezer civil halt meg a szőnyegbombázások során, több milliónyian váltak hajléktalanná. Akadt ugyan pár novella, regény, amely feldolgozta a témát – bár Sebald ezek javát kifejezetten silány munkának, giccsnek tartja, náci retorikájú közhely-felmondásnak, sztereotípiák ismételtetésének. A kollektív amnézia tehát az írók hallgatásával párosult (bár ehhez a társadalomtudományokat is odaszámíthatta volna), és azt kérde: mi lehetett ennek az oka? Szégyelltek az emberek, feledni akartak?

Talán így tehető fel a kérdés a magyar irodalom és társadalomtudományok esetében is, ám jómagam nem érzékelem azt a válságot, melyről az írás elején idézettek mondanak. Ismét hangsúlyoznunk kell a korkülönbséget: az, aki például 1990 körül lett nagykorú, bizonyosan más témákat tart fontosnak, ízlését is más befolyásolta, mint aki végigélte a szocializmust. De ez éppenséggel rendszerfüggetlen, sőt, nem csak az irodalomra jellemző. S itt kis kitérőt teszünk a szociológia és a szociográfia felé. Ám mindez magyar sajátosságnak sem mondható, mondhatni, egyesek mindig mindenütt válságot szimatolnak a jelenben, miközben megszépül a múlt. Így Bognár Bulcsu⁹ idézte fel a már életében klasszikus német szociológus, Niklas Luhmann már-már apokaliptikus vízióját, aki éppen a halála évében, 1998-ban publikált, *Die Gesellschaft der Gesellschaft* elején értekezik arról, hogy „nem történt semmi jelentős előrelépés a szociológiában a társadalomelmélet területén a száz évvel ezelőtti alapítóatyák, a klasszikusok időszaka óta,” s ebből ered a múltba fordulás, a klasszikusok állandó recepciója. Luhmann alapvető kifogása a szociológia kapcsán az, hogy termelés folyik, de jobbára csak üres fecsegés és adattermelés formájában, s jó esetben irodalmi jelleget ölt magára, semmint átfogó elméletet produkálna, s leírná a társadalmat. Azt javasolta, hogy a többi diszciplínából kell impulzusokat szerezni, és ezt a stratégiát „nomád viselkedés”-nek nevezte el. Vagyis oda kell vándorolnia a szociológusnak, ahol valami használhatót talál, új és mély forrásokat. *Utazzon!* Luhmann ezt a vándorlást mindazonáltal absztraktnak képzelte el, lévén maga is klasszikus szobatudós,

aki az anekdota szerint három napnál többet sosem volt távol dolgozószobájától, miként Kant sem hagyta el sosem Königsberget.

Hogy a magyar szociológia mire képes, milyen külön úton haladhat vagy kellene haladnia, mik a nemzeti sajátosságok, amire ügyelnie kell, szintúgy gyakran felmerülő kérdés. A rendszerváltás után nem sokkal, 1991-ben, a Magyar Szociológiai Társaság júniusi konferenciáján Csepeli György és Wesselly Anna a közép-európai szociológia kongnitív esélyeiről szolt:¹⁰ vajon a posztkommunista társadalmak iránti megnőtt érdeklődés érájában hogyan mutatható meg a magyar szociológia, annak hol lehet a helye, s az egyáltalán hogyan művelhető? Nem kérdéses, hogy elméleti és módszertani szinten fel kell zárkózni a kurrens szociológiához, de „kötődünk kell a magyar társadalmi tapasztalat másságához, amely révén oly módon űzhetjük a szociológiát, ahogy senki más, és nem pedig úgy, ahogy akárki is megteheti”. Ez azt is jelenti, hogy az értelmiséginek, a tudósoknak feladata is van – a társadalmi reformprogramok kidolgozása, hogy az elmaradottság megszűnjön, a társadalom felzárkózzon a fejlett világhoz. Végül kifejezték bizalmukat, hogy a közép-európai gondolkodók által felidézett kongnitív esélytől nem leszünk megfosztva, s tol-mácsá válunk Európa két része között.

A hozzászólók némelyike már akkor vitatkozott azzal, e program sikeressé válhat-e, s hogy a szociológiának jelentős hatása lehet-e a közéletre. Mindezt itt most azért idéztük fel, mert a Nyugat és a Kelet közötti vergődés – vagy ahogyan Ady Endre megfogalmazta: komp-ország vagyunk – ismét aktuális, különösen az aktuálpolitikában. Ugyan a szociológia az utóbbi 25 évben professzionalizálódott – új tanszékek nyíltak vidéki városokban is, társadalomkutató intézetek, formális és informális kutatócsoportok alakultak –, miután Budapesten ez már a hatvanas években elkezdődhetett, amikor már nem minősítették burzsoá áltudománynak, noha a kommunista pártelit továbbra is gyanúsán nézett a szociológusokra, ellenzékieket, rendszerkritikusokat szimatolva bennük.¹¹ Közvéleménykutatás már a szocialista időszakban is folyt, a rendszerváltás után több cég is megjelent a piacon, miközben a szociológusok például 1991-ben a társadalomtudományi mérés természetéről vitatkoztak a *Replika* folyóirat hasábjain, s ugyanezen számban¹² interjúkat közöltek a magyar szociológia professzionalizálásáról. Akadt, aki úgy látta, 1990 előtt a szociológia divatba jött, mert a hatvanas évektől olyan beszédhelyzetben startolt, amelyet „az ideológia terrorja jellemzett”. Az ötvenes években szünetelt a társadalomtudomány művelése – írja Kuczi Tibor¹³ –, de népszerűvé vált a líra, amely a hatalom mindentudásával szemben „a szubjektív észlelés, az élmény érvényességét állította szembe”.¹⁴ 1994-ben pedig Szalai Júlia¹⁵ és Tamás Pál is a (magyar) szociológia válságáról írt.¹⁶ E sorok írójának pedig személyes élménye, hogy amikor 1998-ban átvettük kollégáinkkal diplománkat a budapesti ELTE Szociológiai Intézetében, az igazgató, Csákó Mihály azzal bocsátott bennünket utunkra, hogy sajnálja, hogy nem fogunk tudni szociológusként elhelyezkedni, mert nincs szükség ránk se.

De 1990 után újra megjelent a szociográfia is, és itt röviden vissza kell ugranunk a 20. század elejére, az első magyar társadalomtudományos próbálkozásokhoz. Művelői szintén feladatuknak tartották a társadalom megreformálását, sőt, az aktív politizálást is. Az I. világháború megszakította e folyamatot, és a szociológia a két világháború közt – legalább is részben – fekete báránnyá vált, mivel az ún. polgári radikális szociológusok közül többen exponálták magukat a Tanácsköztársaság, a kommunista forradalom idején (1919). De a Néprajzi Társaságon belül, már 1920-ban létrejött egy társadalomtudományi szekció, amely elindította a *Társadalomtudomány* című folyóiratot. Bár intézményes szinten a katedrákon is megmaradt a szociológia, illetve a szakszociológiák továbbfejlődtek.¹⁷

S mindezt azért kell felidézni, mert ekkor léptek színre az írók a szociográfus szerepében. Némedi Dénes alapvető monográfiájában¹⁸ tekinti át a témát, kiemelve, hogy a századelőn megvolt az elméleti igény, valóságmegismerést akartak, de politikai törekvésekkel fonódott össze a társadalom átalakításának igénye. Azaz tudós és politikus szerepe egybeolvadt már 1914 előtt is.¹⁹ Ugyanakkor a századelőn megújuló magyar irodalomban természetes volt az az európai értékelés, hogy az irodalom, illetve az író, az értelmiségi nem válhat a politikai hatalom támogatójává, független a polgársággal szemben is,²⁰ de 1920-tól az ellenforradalom után – amely a kommunista Tanácsköztársaság forradalmára (1919).

március 21. és augusztus 1.) adott konzervatív reakció volt – ez az irodalmi „ellenzékiesség” visszaszorul, s immár az írók egy része a hatalomhoz közelebb akar kerülni.²¹ Ekkor indul el az ún. népi írók mozgalma, illetve a népi-urbánus vita, ám a népi írók közt a baloldaliak voltak többségben, akik a „romlott várossal” szemben a középpontba a „népet”, a parasztságot, a falut állították, mert ez újíthatja meg Magyarországot. De felül is emelkedtek a politikán, az alternatíva pedig az „erkölcsi és nemzeti: azaz népi” lett.²² A társadalomkutatás e módja mozgalmi programmá válik a harmincas években: a szociográfus elhivatott, nem a szakmaiság a fontos, hanem a napi politikán túli, népi és nemzeti célok szolgálása.²³ A magyar társadalomtudományi gondolkodást az esszéizmus jellemezte, aminek éppen az intézményi tudományosság fejlődési zavarai, lemaradottsága nyitott teret. A korszak alapműve, ami újabb nagy lökést adott a szociográfiának, hogy a városi írók is falun kutakodjanak, Illyés Gyula *A puszták népe* c. műve volt (1936), amelyet ma úgy tanítanak, mint ami „átmenet a tudományos szociológia és a szépirodalom között. Olyan társadalomrajz, mely a tudományos leírás és a művészi megjelenítés elemeit egyaránt magában foglalja”.²⁴ De inkább mondható vallomásszerű visszaemlékezésnek, melyből a pusztán élő cselédség nyomorát, mélyszegénységét, kiszolgáltatottságát, kilátástalanságát ismerhetjük meg. Alapvetően a többi népi író is e témát járta körbe, de akadtak, akik rezignáltan nem úgy látták, hogy a falu népe, a parasztság fogja felzárkóztatni az országot a fejlettebb világhoz. Gyáni Gábor mindehhez azt fűzte hozzá Erdei Ferenc (aki szociográfusként kezdte, majd kommunista politikusként folytatta 1945 után) munkásságát vizsgálva, hogy „Némedi és Bognár gondolati vonalvezetésében közös, hogy azért nem tekinthető a népi szociográfia (ami helyenként már szociológia) tudományos vállalkozásnak, mert a társadalomvallomáson (a szerző saját tapasztalatain) alapuló rajza.” Azaz a korabeli szociográfusok, írók a két világháború között hadilábon álltak a valóságos történettel, és noha egyesek, így Erdei célkitűzése tudományos, van módszere, de végül az, ami megszületik, inkább irodalom, s nem tárgyleírás.²⁵

A népi írók egy része, illetve mint az elméleti kérdésekkel is foglalkozó Erdei Ferenc a II. világháború, illetve a kommunista hatalomátvétel után a hatalom részesévé, kiszolgálójává vált. Az új világ hurráoptimizmusa közepette a megmaradt vagy éppenséggel új problémák leírása nem volt kívánatos az egypártrendszerben, az 1956-os forradalom leverése után pedig különösen nagy lett a csend, az írók egy része börtönben ült. A kérdés tehát, hogy ki írja meg azt, hogy mi van, illetve hogy mi volt. A problémát bonyolítja, hogy egykor és ma is több helyütt felmerült az elképzelés – még a történészek körében is, ahogyan arról a társadalomtörténész Gyáni ír –, „mely szerint, bár a regény és a történelem különböznek egymástól, ennek ellenére egyes regényekből inkább meg lehet ismerni a múltat, mint magukból a történeti forrásokból”. John Lukacsot, az USA-ban élő, magyar származású történészt említi, aki szerint Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című, mely 1926-ban íródott regénye tökéletesebben és mélyenszántóbban írja le az 1919–1920-as, ellenforradalmi időszakot, mint maguk a történészek. De Gyáni kritizálja e hozzáállást – mondván, azok, akik ilyesmit állítanak, maguk nem kutatták a témát társadalom- és mentalitástörténeti szempontból.²⁶ Azaz itt mi sem gondoljuk most azt, hogy az irodalom mintegy kiálthatja a történelem- és társadalomtudományokat. De a magyar kultúrában ennek van egyfajta hagyománya, amely egyszerre zavarba ejtő, problematikus, másfelől éppenséggel ihletet adó. Azaz nem eshetünk abba a csapdába, hogy a levéltárban, könyvtárakban kutató író művét, amit sok esetben fiktív elemekkel tarkít, készpénznek vegyük. A kérdés – Gyáni nyomában – az, e regényeknek van-e társadalmi referenciája, milyen hatással vannak a társadalomkutatásra.

A magyar irodalom és társadalom tegnap és ma

A tegnapon itt és most a szocializmus azon időszakát értjük, melyet kádárizmusnak neveznek, s 1957-től a rendszerváltásig, a köztársaság 1989. október 23-i kikiáltásáig tartott. A korszakot egyfajta kettős beszéd jellemezte: a társadalmi problémákról egyre többet lehe-

tett beszélni, de ez nem párosulhatott a hatalom nyílt kritikájával. Vagy igen cselesen kellett megtenni, s ma irodalomtörténeti közhelyként emlegetik, hogy Konrád György – akit szociológusként is jegyeznek, de főképp esszé- és regényíróként – 1969-es regénye, *A látogató* a levert forradalom után „mélyaltatásba” tett magyar irodalom új kezdőpontjának egyike, melyben a szerző élményeit írta le, miután 1959-ben munkát kaphatott gyámhatósági, gyermekvédelmi előadóként a fővárosban. A regényben a hivatalnoknak öngyilkos szülők kisfiáról kell gondoskodnia, akivel senki sem akar törődni. A könyv egyszerre korrajz a levert szabadságharc utáni hatvanas évek apatikus, szürke világáról, de az öngyilkosság megjelenése is fontos elem, hisz a hatvanas évek elejétől Magyarország állt a nemzetközi öngyilkosság statisztikák élén.

A szociológia intézményesülése mellett tehát fontos szociográfiák is születtek, így Csalog Zsolt a hetvenes években Kemény István szociológusnak dolgozott a cigányok kutatásában, de ennek hatósági ellehetlenítése után szociográfiákat írt a cigányokról, s ez már diktatúra-kritikának számított. A munkásként dolgozva, amellet író Tar Sándor munkáinak java ugyan 1990 után jelent meg, de ezek egy része szociográfia, a perifériára szorult, kilátástalanságban és nyomorban élőkről szólnak, de írt az egykori Német Demokratikus Köztársaság-béli vendégmunkáskodásáról is (1976) vagy a Budapestre ingázó vidéki munkásokról (1978). A szintén munkásként induló Hajnóczy Péter szociográfiája, *Az elkülönítő* (1978) szintén kiváltotta a hatalom rosszállását, mivel az elmebetegekről, az egészségügyről, és az ekkor egyre akutabbá váló alkoholizmusról szólt. A 39 évesen, 1981-ben elhunyt kultikus író maga is az alkoholizmus és a gyógyszerelés áldozata lett.

Noha a magyar írókról alkotott kép egyik centrális eleme az önsorsrontás (ivás, cigarettázás, rendszertelen életmód, a 90-es évektől a fiatalok körében a droghasználat), amit kapcsolatba hoznak még a nemzet tragédiáival is (mert mit lehet tenni egy diktatúrában? – inni, mint az oroszok...), miközben ő maga épp a nemzetért aggódik, a kor kitermelt egy másik írotípust is (a hatalom kegyeltjeiről nem szólva). A meghatározó kultúrpolitikus, Aczél György hirdette meg a három T politikáját, ami a magyar *tilt, tűr, támogat* szavak kezdőbetűiből ered. Moldova György volt a kezdetben inkább tűrt, később támogatott írók egyike, aki minisztériumi megrendelésre szociográfiákat írt. Íróként ugyan a szakmai kánon ma semmire sem tartja, tény, hogy ma is aktív, sőt, a rendszerváltás után még több könyvet publikál szinte az összes műfajban – életműve több mint száz kötetből áll, amely közel tizenötmillió példányszámot ért el,²⁷ ami nem csak magyar viszonylatban kiemelkedő. A kor sajátos paradoxona, hogy minisztériumi engedélyekkel, támogatással tárta fel sajátos módszerével a valóság egy-egy szegletét, egyszerre adva a rendszer apológiáját, de kritikával is írt a bányászokról, a textilipari munkásnők nehéz helyzetéről, a vasút áldatlan állapotáról, a csempésző kamionosokról, vagy a rendőrségről, a bűnözésről. *Bűn az élet* c. riportkönyvét (1988) – mert ezek inkább azok, semmint szociográfiák és fölöttebb szubjektívek is – maga a belügyminisztérium rendelte meg, adatokkal látták el, amelyekről később kiderült, hogy hamisak. Több mint félmillió példányban kelt el a tízmillió lakosú Magyarországon, és miközben különös módon írta le, a rendőrállam hogyan válik jogállammá, miközben a rendőrök továbbra is jogellenesen cselekednek, amire még büszkék is. Ám a cigányellenes kijelentések kritikátlan leírásával hozzájárult a cigányokról alkotott tévhitek elterjedéséhez, különösen a „cigánybűnözés” fogalmáéhoz, ti. hogy az egyre nagyobb és jelentősebb, ami azt sugallta, hogy „a vérükben van a bűnözés”, dolgozni nem is akarnak. És hiába, hogy szociológusok, antropológusok bizonyítják be nap, mint nap e koncepció alaptalanságát, e rasszizmusra ma erős politikai mozgalmat, pártot lehet építeni. Moldova 1990 után azonban még zavarosabb, ám népszerű munkákat írt, amelyek visszasírják a szocializmus biztonságát és védik meg Kádár János és rendszere rémtetteit.

Mit lehet tenni?

Itt és most nem célunk véleményt mondani a magyar szociológia eredményeiről vagy épp sikertelenségéről, de azt állítjuk, a mai magyar irodalom tud és akar is foglalkozni a köz-

elmúlt és a mai magyar társadalom problémáival, tabukkal, noha meglehetősen, egy nem magyar olvasó számára ezek érdektelenek. A magyar olvasónak, aki nem megy el csukott szemmel a magyar társadalom válsága mellett, nem akar felejteni sem, megpróbálja megérteni a nemzet nevében elkövetett bűnöket, viszont fontosak lehetnek, még ha esetleg esztétikailag, poétikailag nem is remekművekről van szó. Nem kétséges, hogy a múlt század elején elterjedtebb humanista írásművészet és életszemlélet háttérbe szorult, ám az túlzás, hogy mindent a cinizmus uralna el. Így az irodalmat is, amikor abban sem hihetünk, hogy az ember esetleg jó, erkölcsös is lehet, sem abban, hogy valamit meg lehetne változtatni. Sőt, az egyik legkiemelkedőbb, ma már inkább a közép- és középkorhoz tartozó költőt, Térey Jánost egyik kritikusa lenévezte, épp úgy mond programszerű erkölcsatlansága, humanizmusatlansága miatt. Térey írt Drezda bombázásáról is²⁸ – amit nem sokkal korábban épp Sebald kért számon a német írók korábbi generációján –, vagy egy kötetben Sztálingrád ostromáról és egy budapesti hackerről,²⁹ vagy szintúgy verses regényt egy budapesti fiatal bürokrata életmódjáról,³⁰ és az effajta témafelvetések a szociológusok számára is inspirációt jelenthetnek.

És ha a korábbi mértékűnek már nem mondható a szociográfia, az olvasói szokások miatt az érdeklődés is jóval kisebb, a szexuál-szociológus Szilágyi Gyula szociográfiai egyszerűen szólnak a tiszántúli kis falvak lakóinak szexuális életéről, de mindennapi kultúrájukról, illetve kulturátlanságukról is,³¹ vagy a nagyvárosban élők szexuális életéről, elmagányosodásáról.³² Emellett most csak pár, újabb munkát emelhetnénk még ki, mint Tábor Zoltán *Cigány rulett*³³ című szociográfiáját, amely egyszerűen riportkönyv, szépirodalmi igény-nyel megírt társadalomrajz is, mely tizenegy településről íródott, ahol 2008-2009 során a cigánygyilkosságok néven elhíresült támadássorozatok zajlottak le, azaz cigányok elleni rasszista, fegyveres támadások, melyek hat halottal és öt sebesülttel jártak. De nem a támadókról tudunk meg újat, akik véletlenszerűen válogatták ki áldozataikat, hanem a magyar-roma együttéléséről, a leszakadó, tengődő településekről, emberekről szól, romák és nem romák munkanélküliségéről, életstratégiáiról, a kilátástalanságról, s mindez fontos adalék az egyre inkább elharapódzó gyűlöletet gerjesztő magyar nemzeti radikalizmus, újnacionálizmus témájához.

Író és szociográfus szerepe tehát sokszor újra összemosisodik, de ha ez nem vegyül hamis nemzetmentő igénnyel, vagy a múlt elferdítésével, e művek bizonyosan hozzájárulnak a nem eltorzított történelmi emlékezet felépítéséhez, az identitás alakításához és a valóságpercepcióhoz is. Irodalom és szociológia kapcsolata is bonyolultabb lehet, mint hinnénk, és amíg az előbbi az utóbbit inspirálhatja, addig az utóbbi akár eredményeivel, mint módszertanával is segíthet az írónak. Szilasi László, aki 2014-ben publikálta szakmailag igen elismert regényét,³⁴ egy interjúban elmondta,³⁵ terepmunkát is végzett művéhez, mely egy hajléktalanról szól, és célja volt, hogy ráirányítsa a problémára a figyelmet, mert „Az irodalom sajátos tudatforma, olyan dolgokat is közöl, amelyeket senki más, ráadásul teszi ezt egy olyan világban, amikor a képi információ előtérbe került az írott szövegekkel szemben.”³⁶

A vidéki élet hányattatott sorsai jelentek meg az utóbbi évtizedben a fiatalabb nemzedékhez tartozó Grecsó Krisztián munkáiban; a rendszerváltó privatizációs bűnökről, az újjagdagokról, a hajléktalanságról, a miniszteri korrupció és a budapesti társadalmi rétegek lecsúszásáról írt regényeiben Kerékgyártó István; Garaczi László önéletrajzi ihletésű regényei pedig a hatvanas évektől kezdődően írják le a magyar társadalom gyakran abszurd mindennapjait. Sajátos hangon szól a szlovákiai magyarok életéről Grendel Lajos, a szerbiaiakról Végel László. Ugyan németül írta meg a Svájcban vendégmunkáskodó vajdasági magyarok sorsát, visszautazásait az „öshazába”, Nagy Abonyi Melinda *Galambok röppennek fel*³⁷ című regénye a legrangosabb német és svájci irodalmi díjakat kapta meg, így a Német Nagydíjat is. Az erdélyi zármaszűz Dragomán György művei elsősorban a romániai szocializmus nehéz éveiről szólnak (*A fehér király*³⁸ című elbeszéléskötete több mint harminc nyelven jelent meg, így az USA-ban is), de kiemelhetjük a szintén erdélyi származású Bodor Ádám munkáit is, még ha azokban a tér és idő gyakran nem konkrét, mégis a gyakran oly reménytelen közép-európai sors mutatódik is fel. A volt Jugoszlávia magyar írói sokat írtak a délszláv háborúkról és az az követő évekről, még ha igen ingadozó színvonalon is. És itt most csak pár nevet emeltünk ki, miközben a német nyelvterületen

oly ismert Esterházy Péter, Nádas Péter és Kertész Imre munkáiról most nem is szólunk. De említhetnénk Oravecz Imrét is, aki megírta családtörténetének amerikai emigrációját is – a sor végtelen, és nem csak mennyiségileg.

Az esszém elején felelevenített vita során az is elhangzott, hogy akik – mint az utóbbi három író – 1990 után remekműveket írtak, már 1990 előtt (is) megírták korszakos műveiket. Ám azt hiszem, hogy az 1990 után pályára lépők sem szégyenkezhetnek, így az utóbbi idők sikerkönyvei voltak – nem csupán kritikusai körökben – Barnás Ferenc *A kilencedik*³⁹ és Borbély Szilárd *Nincstelenség*⁴⁰ című regényei, melyek a hatvanas-hetvenes évek mélyszegénységéről írnak, de akár egy mai magyar faluban is játszódhatnak, csak épp már a szegény ember kitörésének lehetősége nélkül. Mert akkor is nagy volt a szegénység, de az emberek java még úgy érezhette, nem pusztán egyik napról a másikra él, hanem ha kismértékben is, de gyarapodhat, gyerekei esetleg továbbtanulhatnak. *A kilencedik* és a *Nincstelenség* azonban szakít azzal a szegénységképpel is, amelyet az irodalom alakított ki a 19. században és a 20. század elején,⁴¹ illetve ezen az úton haladt tovább a harmincas években a szociográfus írók egy része is, ti. hogy a szegény ember valójában az igazi, tisztességes magyar ember, aki őrzí nemzettudatát, szegénysége organikus, autentikus, a magyarhoz illik is ez, nem pedig a nyugatis polgári életmód, ami gyengíti a nemzettudatot (ráadásul hagyományosan a polgári kapitalista világot, az *üzletelést* a németekhez és a zsidókhoz kapcsolták, s ne feledjük, a bűnösnek nevezett Budapesten az 1850-es évekig többen beszélték a német nyelvet, mint a magyart).

A 20. században lassan módosult a magyar irodalom szegénységképe, de a szocializmusban a fejlődés bemutatása volt az elvárt, és ehhez képest is hozott markáns fordulatot Barnás és Borbély regénye: szegénynek lenni már akkor sem erény, a falu világa, különösen a férfiaké, agresszív. Hódít az alkoholizmus, a főleg az anyák által forszírozott vallás, a hit pedig merő szemfényvesztés. Hogy a zsidókat a falu lakosainak segítségével deportálták, tabu téma, akárcsak értékeik szétrablása. A mai vidéki, s még inkább a kelet-magyarországi állapotokra kísértetiesen illik e két regény leírása, azzal a különbséggel, hogy az ott élők mára kiszorultak a munkapiacról, mert összeomlott a mezőgazdaság és az ipar rendszere, de a városokba ingázás is megszűnt. Ma az egyik legfőbb „bevételi forrás” az uzsorakamatra felvett pénz, ami a prostitúcióval jár sokszor gyakran párban. Az egyedüli kiút a nyugati munkavállalás, az emigrálás. Jó példa erre a Kun Árpád esete, aki bölcsész és író léte ma Norvégiában szociális gondozóként dolgozik, s ott írta meg az emigrálásról, az öregségről, a nyugati társadalomról, egy vidéki norvég faluról regényét, mely sajátos kontrasztja is az előbb említetteknek, és szintén a legrangosabb magyar irodalmi díjak egyikét kapta meg.⁴²

Hogy tehát a magyar irodalom elmenne a valóság vagy épp a történelmi kérdések mellett, ne lennének *jelentős művek* (jelentsen ez bármit is), igen sommás és igazságtalan állítás. Jó példa erre Závada Pál munkássága, aki szociológusként indult, család- és falutörténeti szociográfiákat írt szülőfalujáról,⁴³ majd később regényeiben írt szűkebb pátriájára, Békés megye magyar, szlovák és zsidó lakosairól, együttélésükről. Legutóbbi nagyregénye, a 620 oldalas *Természetes fény*⁴⁴ hatalmas vállalkozás, amit ráadásul korabeli fényképek egészítenek ki a II. világháborút megelőző, az az alatt és röviddel még utána játszódó korból. A szépirodalmi igénnyel megírt munka társadalomnéprajz, társadalom-, gazdaság- és kisebbségtörténet, etnográfia, szociográfia is, azaz elmosódtak a határok, de kétségkívül regény. Sajnos a regényíró néha többet tud a keltetésnél, mint azt elhihetnénk neki, keveredik a valóság a fiktív elemekkel. Závada *Kulákprés* című szociográfiájával (1986) keltett feltűnést karrierje kezdetén, mely szintén falujának történetét dolgozza fel), több narrátor beszéli el a történetet, mely a II. világháború, a holokauszt és annak története is, milyen háborús bűnököt követtek el a magyar katonák az egykori Szovjetunió területén. De arról is olvashatunk, a háború után a KZ-ből visszatérő zsidókat mennyire nem látták szívesen a település lakói, vagy hogy a világháború bódulatában magyar nacionalistává váló magyarországi szlovákokat hogyan telepítették ki a magyar vereség után Szlovákiába az onnan elűzött magyarok helyére, és hogyan váltottak újra identitást immár Szlovákiában, és később ki hogyan emlékezett vissza minderre. Hatalmas történelmi tabló ez, mely a ma olyan közkedvelt kutatási témákhoz fontos adalék, mint az emlékezés és felej-

tés, a történelmi emlékezet kérdései, ezek összefonódása az identitással és a mindenkori nacionalizmusokkal, adott társadalmi csoportok radikalizálódásával a kiélezett válságokban.

És még néhány szót a magyar színirodalomról is. Mert ismét azt kell állítanunk csak pár munkát emelve ki, hogy nem csak a legaktuálisabb társadalmi problémákról szólnak, nem is csak helyzetet írnak le, játszanak el, hanem fontos, sőt, tabu témákat döntögetnek. Így a Marosvásárhelyen Székely Csaba *Bánya*-trilógiájában a románok és magyarok lakta erdélyi falvak durva világát írja le, ahol az alkohol az úr, megjelenik a papok erkölcsatlansága, a politikusok haszonlesése, az élehetetlen falu, ahonnan mindenki elvagyódik már. A szintén határon túli, szerbiai Urbán András szabadkai színháza pedig nem csak társadalomkritikus – vagy ahogyan a délszláv színház kapcsán mondják: társadalmilag angazsált –, de olyan témákat feszeget, mint a II. világháborús múlthoz való viszony (a *Neoplanta* című darabban), vagy éppen egy Passport-trilógiájában az (állam)közi határ kérdését, a határ egyik és másik oldalán élő magyarok, illetve szerbek viszonyát, a nemzeti identitás és az egymásról alkotott képet helyezve előtérbe. Ugyan Urbán darabjait nem írja le, itt azért emeljük ki, mert e trilógiája megrendezése előtt színészeivel (kvázi) szociológiai előtanulmányokat folytatott, interjúkat készítettek különféle nemzetiségű, foglalkozású, korú stb. emberekkel, sőt még közvéleménykutatást is végeztek (még ha szociológiai szempontból irrelevánsat is, pl. a magyar-magyar viszonyokról). A budapesti Pintér Béla társulatával pedig olyan attrakció, hogy jegyet szinte lehetetlen szerezni előadásaira, amelyeket nem csak kiváló humor, de annál nagyobb problémaérzékenység jellemez: a kórházi állapotok, az elmebetegség, az alkoholizmus, a szülői szerepek, az abortusz, az árvaság, a szocializmus-béli besúgó, ügynöki rendszer (amellyel máig nem tudott mit kezdeni a magyar politika és a közvélemény), média és politika viszonya, a művészetek, a népzene és a népi világ, vagy a hittérítés, az új egyházak.⁴⁵

A történelem hasznáról és káráról

Utolsó kérdéseink inkább retorikaiak, és épp a fenti műfajokat érintő vádak ismétli meg. Nietzsche (de nem csak ő) óta az önreflexív kérdés a társadalomtudományok terén mindig inkább jelen van, mint a természettudományokban, ahol a diszciplína története kevésbé fontos, ám a történészek, szociológusok, írók stb. nem mennek, nem is mehetnek el tudományáguk története mellett.⁴⁶ Nietzsche szerint, mint közismert, szükség van a történelem tudományára (bár nem mindegy, mely típusára), s Némedi Dénes úgy vélte az ezen kérdés felidéző írásában, hogy „A szociológia létjogosultságát klasszikus korszakában, tulajdonképpen a 70-es évekig, az is alátámasztotta, hogy illetékesnek tartotta magát az intézmények integratív kereteként felfogott társadalom és a 'problémák' értelmében felfogott társadalom ügyeiben egyaránt. A szociológiára azért is szükség van – vélték sokan e század elején –, mert számos olyan jelenség és 'probléma' van, amely sem orvosi-higiéniai, sem pszichológiai, sem gazdasági, sem politikai eszközökkel nem fogható meg. Elsősorban persze a szegénységről volt szó, s a vele összekapcsolódó számos 'problémáról': a devianciákról, a lakóhelyi szegregációról stb.” Azaz a szaktudós szociológiatörténész szerint a hasznosság/károosság, vagyis a létjogosultság a 70-es évekig nem volt kérdés – ám itt mi nem merészkednénk annak megválaszolására, a törés miért állt be (ha egyáltalán beállt). Csak annyit vetünk fel, mire jók-e diskurzusok a szociológiáról, szociográfiáról és irodalomról? Hozzájárulnak-e az egyéni és/agy a kollektív önmegértéshez, vagy feleslegesek, ha a társadalmi helyzet megváltozásához, sőt, jobbításához nem tudnak hozzájárulni? Válaszaik, ne adj isten, jóslataik, a létrejött eszmék vajon mit hoztak a magyar társadalom konyhájára? És egyáltalán, hogy mérhető ez?

Mi magunk úgy véljük, igen értékes, inspiratív művek születtek az irodalom terén, ahogyan a szociográfia, majd a szociológia is mutatott és ma is mutat fel eredményeket. A tabuk feltörése esetében pedig éppenséggel élen jártak, járnak és járhatnak, miközben a hatalom, a politikum részéről folyamatos (érvek nélküli, s így értelmetlen) támadások keresztüztübe kerültek az alkotók, a tudósok – ami azonban a régióban, Közép-Kelet-Eu-

rópában, illetve a Balkánon szintén nem ismeretlen jelenség. 1990-ig szinte mindenütt folyamatos volt az üldöztetésük, jobb esetben emigrálni kényszerültek írók, filozófusok, tudósok, máskor börtönbe, vagy „csak” nem engedték őket dolgozni és munkásként vagy épp munka nélkül tengődtek. Ma ilyen esetekről nemigen hallunk Európa e részén, bárki azt ír vagy kutat (ha van miből), amit akar, csak épp vagy nem jutnak el írásaik az olvasóhoz, vagy a mainstream, illetve a közmédia hallgat az általuk feltártakról (a megélhetés pedig igen kevesüknek sikerül). Ez, azaz az elhallgatás, a közmédiából való kizárás is a cenzúra egy fajtájának tekinthető – ami mégiscsak azt jelzi, a mindenkori hatalom a régióban ma is fontosnak, magára nézve pedig veszélyesnek is tartja e diszciplínákat, amelyek hatása, ha kicsi is, adott esetben mégis a bukásukhoz vezethet.

Az igazi kérdés pedig mindig örök marad: megragadható-e a valóság, a társadalom – ezen belül az írók, a szociológusok, vagy akár a tömegmédia – hogyan képes önmaga leírására, egyáltalában, mit jelent a megfigyelés, a megfigyelték leírása pedig vajon a valóság leírásának tekinthető-e, vagy – rosszabbik esetben – manipulatív megragadása annak, ami „van”, a valóságkonstrukciónak. Ilyen értelemben érthető meg a harc a politikai mezőben ténykedők, de az értelmiségi-művészeti mező aktorai közt is: a tét, hogy ki mondja meg, mi a „valóság” (gyarapodik-e a nemzet, a gazdaság, milyen minőségű az oktatás, a média vagy épp a művészeti folyamatok, az irodalom, a Magyarországon a kultúra pillérének tartott folyóiratok helyzete stb.), mert aki elhiteti, ő lát „jól”, ő ismeri jól a helyzetet, ő nyújt olyan valóságkonstrukciót, amit mások pedig a társadalom önleírásaként fogadnak el, azzal meggyőzheti a választókat, illetve megőrizheti hatalmát, legyen az a politika vagy épp a kultúra területe.

A szociológiának és az irodalomnak viszont megvan az az előnye, hogy a politika által javarészt ellenőrzött, befolyásolt, manipulált tömegmédiával ellentétben nem sémákra támaszkodik, nem kész forgatókönyvek alapján, keretekbe gyömöszöli a híreket (avagy a tényeket), hanem mindig az újat keresi. És ez a remény mindig megmarad, és életet is adhat e műfajoknak. ■ ■ ■

- 1 http://hvg.hu/velemeney.nyuzsog/20150225_TGM_Kikerem_magamnak (Letöltés: 2015-02-25)
- 2 <http://magyarnarancs.hu/konyv/rez-pal-nem-olyan-jo-a-magyar-irodalom-91619> (Letöltés: 2015-03-10)
- 3 „Nincs többé elegancia” – Morcsányi Géza, a Magvető Kiadó leköszönő igazgatója – Hamvay Péter interjúja. *Magyar Narancs*, 2015. március 5., 10. sz., 36.
- 4 Gyáni Gábor: Nemzet, kollektív emlékezet és public history. In: Uő: *Nép, nemzet, zsidó*. Pozsony, Kalligram, 2013. 173–210. 190.
- 5 Schein Gábor: *Események a Kossuth téren*. Pécs, Jelenkor, 2014. Budapest, Libri, 2014.
- 7 Szilágyi Zsófia: Rendszerváltás Abszurdisztánban. *Kortárs*, 2009/6. szám <http://www.kortarsonline.hu/regiweb/0906/szilagyi.htm> (2015-03-10)
- 8 W. G. Sebald: *Légi háború és irodalom – A rombolás természetrajza*. Budapest, Európa, 2014.
- 9 Bognár Bulcsu: Nemzeti szociológiák klasszikus szociológiája. *Szociológiai Szemle*, 2006/1. 103–115.
- 10 Csepeli György – Wessely Anna: A közép-európai szociológia kognitív esélye. *Replika*, 1992. 1-2. szám, 1–7.
- 11 Lásd: Interjú Huszár Tiborral – A magyar szociológia intézményesüléséről. *Replika*, 1992. 1-2. szám, 31–47.
- 12 *Replika*, 1991. 2-3. szám
- 13 Kuczi Tibor: „Magánnyelv” – szociológia – közbeszéd. *Replika*, 1991. 2-3. szám, 69–80.
- 14 I. m. 70–71.
- 15 Szalai Júlia: Merengések a szociológiáról. In *BUKSZ*, 1994. 4. szám, 471–476.
- 16 Tamás Pál: A sündiszón és a súrolókefe. Szociológia és társadalmi gyakorlat az új Kelet-Európában. In: *XXX. 1963-ban alakult meg a Szociológiai Kutatócsoport*. MTA Szociológiai Intézete-MTA Társadalmi konfliktusok Kutató Központja, 1994. 327–350.
- 17 Lásd erről pl.: Saád József: Magyar szociológia-történet: mi nek a története? *Replika*, 1996. 23-24. szám, 161–173.
- 18 Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest, Gondolat, 1985.
- 19 I. m. 9–11.
- 20 I. m. 14.
- 21 I. m. 14.
- 22 I. m. 16.
- 23 I. m. 17.
- 24 <http://sulihalo.hu/diak/olvasonaplo/1321-illyes-gyulapusztak-nepe-tartalom>
- 25 Gyáni Gábor: A paraszti individualizáció Erdei Ferenc felfogásában. In: Uő: *Nép, nemzet, zsidó*. Pozsony, Kalligram, 2013, 42–70.
- 26 Gyáni Gábor: Falusi elidegenedés avagy individualizáció Németh László című regényében. In: Uő: *Nép, nemzet, zsidó*. Pozsony, Kalligram, 2013, 28–41. 28–29.
- 27 Életművéről lásd: Révész Sándor: Kritikai szerializmus – Moldova György pályaképe I. *Magyar Narancs*, 2013/48. (november 28.) és A nemzeti szellem megtestesítője – Moldova György pályaképe II. *Magyar Narancs*, 2013/50. (december 12.)
- 28 Térey János: *Drezda februárban*. Budapest, Palatinus, 2000.
- 29 Térey János: *Paulus*. Budapest, Palatinus Kiadó, 2001.
- 30 Térey János: *Protokoll*. Budapest, Palatinus Kiadó, 2010.
- 31 *Tiszántúli Emanuelle*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- 32 *Nagyvárosi Emanuelle*. M-érték Kiadó Kft., 2007. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.
- 33 *A harmadik hid*. Budapest, Magvető, 2014.
- 35 *Élet és Irodalom*, 2014. december 19., 20.
- 36 <http://szegedma.hu/hir/szeged/2015/02/szilasi-laszlo-a-harmadik-hid-egy-ismeretlen-tarsadalomba-vezet.html>
- 37 Budapest, Magvető, 2012. Németül: Melinda Nadj-Abonji: *Tauben fliegen auf*. Jung und Jung, 2010.
- 38 Budapest, Magvető, 2005.
- 39 Budapest, Kalligram, 2006.
- 40 Pozsony, Kalligram, 2013.
- 41 Lásd ehhez Margócsy István: *Nincstelenség és sorstalanság a kortárs irodalomban* és Bíró-Balogh Tamás: *Szegényekben gazdag irodalom* című előadásait. Elhangzottak: a 2000 folyóirat szegénységkonferenciáján Budapesten, 2014. december.
- 42 Kun Árpád: *Boldog észak*. Budapest, Magvető Kiadó, 2013.
- 43 *Kulákpérés. Család- és falutörténeti szociográfia. Tótkomlós 1945–1956*. Budapest, 1986.
- 44 Závada Pál: *Természetes fény*. Budapest, Magvető, 2014.
- 45 Pintér Béla: *Drámák*. Budapest, Saxum, 2013.
- 46 Némedi Dénes: Minek a története? *Replika*, 1996. 23-24., 173–181. ■

■ **Szerbhorváth György** (1972): szociológus, újságíró, író, az MTA Kisebbségkutató Intézetének tudományos segédmunkatársa. A regio.hu, a beszelo.hu és az atlatszozszo.hu szakirodalomblogjának szerkesztője.